

Núm. 4 | Març 2007

El repte del cibertext: ensenyar literatura en el món digital

Per Raine Koskimaa

Professor de la Universitat de Jyväskylä

Investigador del grup de recerca Hermeneia (UOC)

Presentació

Laura Borràs

Directora del grup de recerca Hermeneia (UOC)

Presentació

Laura Borràs

Per a mi és tot un honor presentar l'autor d'aquest article, amb què s'obre el present número de la revista *UOC Papers*, el prestigiós professor de la universitat finesa, Raine Koskimaa: tot un entès en qüestions de creativitat literària a la xarxa. És professor de Cultura digital del Departament d'Art i Estudis Culturals de la Universitat de Jyväskylä (Finlàndia), on dirigeix el programa de màster internacional de Cultura digital, i tant la seva docència com la seva recerca giren entorn de la seva especialització en la textualitat digital, els *programmable media* (mitjans programables) i la societat de la informació i la comunicació. Amb anterioritat va ser professor d'Estètica digital i comunicació a la IT, Universitat de Copenhaguen (Dinamarca) i a la School of Cultural Production and Landscape Studies de la Universitat de Turku (Finlàndia), i també ha estat investigador al Center for Literary Computing de la Universitat de Virgínia de l'Oest, als Estats Units.

La seva tesi doctoral, *Digital Literature. From Text to Hypertext and Beyond* (2000), que pot ser consultada en línia a <http://www.cc.jyu.fi/~koskimaa/thesis/>, va representar una aportació de primera magnitud en el terreny de l'estudi teòric i crític de la literatura digital. A més, el professor Koskimaa és autor de nombroses monografies, articles i assaigs sobre literatura digital, hipertextualitat i cibertextualitat, però no només això. La seva formació de base en filosofia, teoria de la literatura i literatura comparada també l'ha portat a publicar qüestions relatives als *reader-response studies* (els estudis de recepció que pivoten sobre el lector), la utilització dels *media*, la ciència-ficció ciberpunk i, és clar, sobre narratologia. És cofundador i coeditor, juntament amb Markku Eskelinen —un altre prestigiat especialista en narratologia, *games studies* (estudis de jocs) i cibertextualitat—, de les sèries editorials *The Cybertext Yearbook*, que són extremament valuoses perquè estudien en profunditat aspectes diversos de la literatura cibertextual encarregats a editors convidats especialistes en cadascun dels temes i que han esdevingut tot un referent mundial. Una mostra més del prestigi internacional de què gaudeix el nostre convidat es desprèn del fet que és membre del Literary Advisory Board (Consell Consultiu de

Literatura) de l'Electronic Literature Organization (ELO) als Estats Units i del Review Board (Consell de Crítica) de la prestigiosa revista *Gamestudies*.

Per bé que la meua relació amb el professor Koskimaa s'inicia l'abril del 2002, en un moment seminal per a la disciplina, el primer congrés internacional que va organitzar l'ELO sobre la literatura digital *The State of the Art* (L'Estat de la Qüestió), la seva vinculació amb la Universitat Oberta de Catalunya es remunta al final del 2002, moment en què va participar en el seminari *Cartografies de l'Hipertext*, celebrat a Barcelona i organitzat pels investigadors del grup de recerca *Hermeneia de l'IN3*. En aquell moment va pronunciar la conferència «Do you want to hear about it? Close reading on hypertext», en què d'una manera desacomplexada i sense embuts va referir-se a aquesta nova realitat literària —la literatura hipertextual— i va dur a terme una lectura atenta d'alguns dels més coneguts hipertextos de ficció apareguts fins aquell moment. Des de llavors no ha deixat d'aprofundir en aquests aspectes, alhora que ha anat obrint el seu camp d'estudi, dirigint-lo de manera privilegiada cap a les cibertextualitats —que ja s'anunciaven en el *beyond* que apareixia en el subtítol de la seva tesi— i cap a la literatura ergòdica. Integrat al grup de recerca *Hermeneia* en qualitat d'investigador des del 2002, ha format part dels diversos projectes que hem anat desenvolupant —«Texte, hipertexte, cibertexte: Literatura ergòdica y práctica crítica en el paradigma digital», BFF2003-02749 del Ministeri d'Educació i Ciència (2003-2006)— i ha participat en alguns dels seminaris i congressos que hem desenvolupat, com ara *Textualitats Electròniques: Nous Escenaris per a la Literatura* (abril del 2003), *Under Construction: Literatures Digitals i Aproximacions Teòriques* (abril del 2004) o *Els Estudis Literaris en el Marc Europeu: Looking Ahead* (desembre del 2006) a la mateixa seu de la UOC, o bé en congressos internacionals que hem coorganitzat, com és el cas de la trobada internacional *Literary Studies in Open and Distance Learning*, que va tenir lloc l'abril de l'any 2006 a Irapetra.

El seu «El rept de la cibertext: ensenyar literatura a l'era digital» mostra perfectament un dels dos aspectes que hem

volgut aportar a la revista i que constitueixen els dos pilars fonamentals del nostre grup de recerca: d'una banda, l'estudi de la literatura mitjançant les tecnologies digitals, una mena de filologia electrònica orientada als estudis literaris i, de l'altra, l'estudi de les noves formes de creació literària a la xarxa o mitjançant les tecnologies digitals, el que anomenem textualitats electròniques o literatura digital. En aquest sentit, ningú millor que un especialista com Raine Koskimaa podia reflexionar sobre el debat que centra en aquests moments l'atenció en la disciplina: l'ontologia de l'objecte d'estudi —el tecnotext (segons Hayles) o el cibertext (segons Aarseth); en definitiva, la textualitat electrònica—, una temàtica que ja va ser objecte d'estudi i reflexió per part del nostre grup de recerca i que vam publicar en el volum *Textualidades electrónicas: nuevos escenarios para la literatura* (Barcelona 2004), on també va intervenir el nostre autor amb un capítol sobre la qüestió.

La celebració del congrés internacional Els Estudis Literaris en el Marc Europeu: *Looking Ahead* el passat mes de desembre va permetre centrar la discussió en els reptes del present que seran el futur de la nostra feina com a professors i investigadors. Així, doncs, l'anàlisi de fins a quin punt el canvi que suposa l'EEES afectarà la nostra àrea de coneixement, però també com aquesta disciplina s'ha d'obrir a les noves formes de creativitat que els nous llenguatges permeten i que cada cop són més presents aquí i arreu, i quina és la manera d'incorporar-les com a objecte d'estudi en un context de recomposició general de l'ensenyament universitari europeu van centrar la nostra atenció i el nostre estudi, i aquí n'ofereixo dues mostres en exclusiva. Esperem que els lectors comparteixin aquesta mirada doble, bifront, que nosaltres considerem necessària.

Laura Borràs
Directora del grup de recerca Hermeneia (UOC)

article

El repte del cibertext: ensenyar literatura en el món digital

Raine Koskimaa

Data de presentació: **desembre de 2006**

Data de publicació: **març de 2007**

Resum

En aquest article s'analitza el paper canviant de la literatura i del discurs literari en el paisatge mediàtic contemporani. L'erudició literària podria mantenir la seva important posició en el món digitalitzat, però això requereix un diàleg obert amb els estudis culturals i de mitjans. L'atenció recau principalment en el camp incipient de la literatura digital. Tot i que la publicació digital i les edicions amb hipertext tenen conseqüències significatives per a la recerca i l'educació, és la cibertextualitat, en particular, la que canvia fonamentalment les nocions de literatura.

Paraules clau

cibertext, cultura digital, literatura digital, *electracy*, mitjans electrònics, hipertext, tecnotext

Abstract

In this article the changing role of literature and literary discourse in the contemporary media landscape is discussed. Literary scholarship may well be able to maintain its important position in the digitised world, but this requires open dialogue with cultural and media studies. The main focus lies in the emerging field of digital literature. Whereas digital publishing and hypertext editions bear significant consequences for research and education, it is cybertextuality, in particular, which is fundamentally changing our notions of literature.

Keywords

cybertext, digital culture, digital literature, electracy, electronic media, hypertext, technotext

Hi ha dues afirmacions que vull fer com a punt de partida d'aquesta xerrada. Primera, la literatura en el sentit tradicional ha cedit el pas al mitjà electrònic i, cada cop més, digital en el paisatge mediàtic global. Segona, la mateixa literatura ha canviat significativament des del naixement dels mitjans electrònics. Totes dues afirmacions tenen conseqüències decisives per a l'ensenyament de la literatura avui dia. El que teniu a continuació és una elaboració d'aquestes qüestions.

La literatura i el nou paisatge mediàtic

Hem estat testimonis d'un canvi cultural fonamental que ha tingut lloc des del final del segle xx.¹ El creixement dels mitjans

electrònics ha desafiat formacions culturals impulsades pel text i la literatura amb una força en expansió constant, fins al punt que teòrics com ara Marshal McLuhan (1962) han afirmat, des dels anys seixanta, que hem deixat la Galàxia Gutenberg enrere i que ara és la comunicació electrònica, en comptes del mitjà imprès, la que impulsa el desenvolupament cultural. Per a McLuhan, la televisió era el mitjà electrònic dominant. Des de llavors, Internet i el Web han crescut fins a convertir-se en un metamitjà global, del qual és difícil trobar precedents. Per aquesta raó, Manuel Castells (1999) ha anomenat l'era en la qual vivim actualment la *Galàxia Internet*.

A més d'alterar els papers dels mitjans ja existents, el creixement dels anomenats nous mitjans ha portat el desenvolupament de

1. No obstant això, l'origen de l'anomenada *era de la informació*, o *societat de la informació*, es remunta a períodes molt anteriors. Per a més informació sobre aquest tema, vegeu, per exemple, Mattelart (2003) i Gere (2002: 17-46).

noves formes d'expressió. Especialment notable entre aquestes formes d'expressió és el camp, de creixement increïblement ràpid, dels *jocs digitals* amb els seus diferents gèneres. A més dels gèneres de jocs més populars, com l'aventura, els esports i els jocs de trencaclosques, els subcampos de jocs nous, jocs polítics, jocs publicitaris, jocs educatius i altres de semblants porten l'enfocament del joc a camps culturals en què abans mai no havia tingut un paper destacat.

A més de jocs, hi ha una abundància de diversos tipus de produccions multimèdia que serveixen per a diferents propòsits en la cultura contemporània. I, quan ens fixem en el desenvolupament de la televisió digital, amb les seves subsegüents implicacions per a les convencions d'emissió i comportament de l'audiència, comencem a tenir una idea del llarg abast del canvi que té lloc en aquests moments en el paisatge mediàtic. El naixement de la literatura digital en les seves diverses formes, que tractarem més endavant, és, de fet, part d'aquest canvi.

Els indicadors per a la literatura impresa han estat sorprenentment bons fins ara. A Finlàndia, com a molts altres països europeus, la quantitat de llibres impresos i venuts creix de manera regular.² La mitjana de tiratges disminueix una mica, però la quantitat de títols publicats creix. També les revistes i els diaris assoleixen rècords de vendes constantment. Malgrat que la majoria de cases tenen connexió a Internet, que els ordinadors interconnectats han entrat a gairebé totes les aules, que molta gent passa unes quantes hores a la setmana jugant amb jocs digitals, sembla que la literatura i la lectura tenen una bona salut. No és un fet sorprenent, ja que els canvis culturals sempre han volgut temps, i la decadència radical i sobtada de la cultura literària —en contra del que diuen les profecies que apareixen sovint— no ha estat mai del tot versemblant. Però també es poden detectar tendències oposades. Els mestres d'educació primària de Finlàndia estan cada cop més preocupats perquè, segons diuen, els casos d'alumnes amb dificultats de lectura són cada cop més comuns. També creix el nombre d'alumnes que no llegeix gens de literatura. Al mateix temps, els alumnes poden ser molt versats en el maneig dels nous mitjans digitals per a propòsits informatius i d'entreteniment —almenys una part compensa amb alfabetització digital o *electracy*³ (terme que serveix per a designar aquesta capacitat de maneig dels nous mitjans digitals, encunyat per Gregory Ulmer, 2002) les seves mancances en la capacitat de llegir i escriure. De fet, podríem preveure un futur amb quatre tipus de persones: les ben equipades tant amb capacitats de lectura i escriptura com amb alfabetització digital (*electracy*), les competents en el camp de la lectura i l'escriptura, les competents en alfabetització digital (*electracy*) i, finalment, les que no seran

competents en cap dels dos camps. Podríem parlar molt més d'aquestes qüestions, però la nostra intenció no és explicar el futur. Més aviat, m'agradaria afirmar que sigui quin sigui el que el futur proporioni al món de la literatura, la literatura ja existeix en un context cultural diferent del que tenia fa unes dècades.

Encara que certes obres contemporànies semblen exactament peces literàries antigues en els aspectes formals, estructurals i semiòtics, s'escriuen i es llegeixen en un nou context. Les estratègies d'escriptura i lectura i també el nostre compromís cognitiu-emocional amb la literatura són molt diferents avui de com eren en períodes anteriors de la història. El repte que es presenta per a l'ensenyament de literatura es podria descriure com una necessitat d'«anàlisis específiques dels mitjans» de les obres literàries, com exposa especialment N. Katherine Hayles (2002). Aquesta és una tasca doble: primer, hi ha la necessitat d'entendre el caràcter del discurs literari, basat en les condicions materials de la seva existència i en les noves convencions desenvolupades entorn seu; segon, hem d'adquirir una comprensió del paisatge mediàtic global i també del comportament d'usuari-espectador-públic relacionat, i veure la literatura com un mitjà que opera entre altres.

Les obres literàries també podrien reflectir les formes dels nous mitjans en la seva estructura. La novel·la per correu electrònic, per exemple, és un descendent natural del gènere epistolar tradicional, però amb la perspectiva temporal completament nova del temps real de la comunicació en línia (vegeu, per exemple, Keskinen, 2004). A més, s'ha de fer treball de recerca nou per a entendre com la introducció de telèfons mòbils i altres aparells similars afecta les trames, els quals fan que cada cop sigui més difícil basar el suspens en l'assumpció de la manca de coneixement (o dificultat a l'hora d'accedir a informació) en situacions crítiques. Podem estar cansats de la retòrica política de la societat de la informació, però no es pot negar que vivim en una societat així, i això té conseqüències en la manera com experimentem el món de cada dia, que s'ha de reflectir d'alguna manera en la literatura contemporània. És una tasca important per a la recerca bàsica en els estudis de literatura reconèixer com les nocions de la vida diària, que van canviant gràcies al creixent paper de les tecnologies de la informació i comunicació, són reflectides en la literatura i quines conseqüències té això per a les estructures narratològiques, semiòtiques, cognitives, etc. en la literatura. Aquest tipus d'investigació també ens podria ajudar a comprendre el funcionament de les societats i les cultures actuals, rellevants més enllà del camp del discurs literari. La qüestió de rellevància més àmplia, una de les qüestions legitimadores centrals dels estudis de literatura des del primer moment, encara és operativa

2. Per a una reflexió minuciosa sobre les tendències de desenvolupament en el comerç del llibre finlandès, vegeu Saarinen, Joensuu i Koskimaa (ed.) (2001).

3. En anglès, la paraula *electracy* (la capacitat de maneig dels nous mitjans digitals) recorda formalment la paraula *literacy*, 'alfabetització', que és la capacitat de llegir i escriure. [N. de l'e.]

avui dia: els estudis de literatura podrien tenir tanta rellevància en la cultura mediàtica digital actual com abans. No obstant això, una condició per a poder tractar aquestes qüestions és la competència a l'hora d'aplicar l'anàlisi sensible al context cultural de la literatura contemporània, incloent-hi gèneres com la ciència-ficció, les històries de detectius i altres formes d'escriptura popular. Així, doncs, un cert grau d'estudis culturals és essencial a l'hora d'establir la rellevància dels estudis de literatura en el món contemporani (com ha defensat, entre altres, Anthony Easthope, 1991). És important mantenir l'especificitat dels estudis de literatura, però també estendre el nostre enfocament amb una sensibilitat d'estudis culturals i entaular un diàleg obert amb els estudis dels mitjans i de comunicació.

Finalment, hem de reconèixer que de l'entorn digital ha aparegut un nou tipus de literatura. Ens podríem referir a aquests nou tipus d'obres com a «cibertextos» o «tecnotextos» (vegeu Aarseth, 1997 i Hayles, 2002, respectivament). Sigui quin sigui el terme que triem, és important que tinguem present la pluralitat que oblidem fàcilment darrere el terme paraigua unificador: hi ha una gran varietat de possibles enfocaments de la nova textualitat, i és fàcil predir que només hem vist les primeres llambregades del que vindrà més endavant.

Possibilitats pedagògiques

Fins ara, més que res, hem tractat de qüestions que són fonamentalment reptes per als estudis de literatura i, consegüentment, qüestions problemàtiques en l'ensenyament. Per a acarar aquest tipus de repte, les innovacions pedagògiques no són suficients. L'avenç en recerca en aquest camp també ha de proporcionar les eines necessàries per als propòsits pedagògics. No obstant això, la nova tecnologia digital ofereix certes possibilitats que es poden utilitzar tant per a la literatura tradicional com per a la literatura digital.

Com a primer exemple d'aquestes possibilitats, m'agradaria esmentar els debats en línia basats en el rol com a mètode per a ensenyar història literària. Aquest tipus d'enfocament, anomenat *el joc d'Ivanhoe* (*The Ivanhoe Game*), és descrit amb detall per Jerome McGann (2001). Mentre que el joc d'Ivanhoe serveix per a propòsits tant de recerca com pedagògics, s'ha utilitzat una versió més simple i clarament orientada a la pedagogia d'un debat en línia basat en el rol en un curs d'història de la literatura europea a la Universitat de Jyväskylä des de fa uns semestres amb resultats encoratjadors. En aquesta versió, a cada estudiant

se li assigna un cert personatge del període històric estudiat (per exemple, un autor) i després el mateix estudiant busca informació sobre el personatge i el període històric en general. Amb aquesta informació, els estudiants haurien de ser capaços de conduir discussions en línia fent-se passar pels personatges que els han estat assignats. Per als estudiants actuals, que normalment són molt versats en xats en línia i sovint també tenen experiència en el tipus de joc d'identitats afavorit per canals de xat anònims, aquest enfocament no hauria de ser gaire estrany.

Una altra possibilitat amb un gran potencial pedagògic, però fins ara infrautilitzat, és l'aplicació de diversos mètodes de visualització d'estructures literàries a la pantalla de l'ordinador. Algunes edicions acadèmiques hipertextuals de clàssics de la literatura poden mostrar connexions entre parts del treball, i l'enllaçament hipertextual és clarament útil a l'hora de fer visibles diverses al·lusions intertextuals; però també hauríem de tenir en compte aplicacions com The Text-Arc^[www1] com a maneres innovadores de concretar les estructures semàntica, sintàctica, fonètica i altres de l'obra. La combinació de presentació auditiva i visual en un entorn interactiu es podria revelar com una manera eficaç de demostrar matisos prosòdics.

També hauríem de tenir present que hi ha un nou camp de discussió literària en el món en línia. Hi ha unes quantes àrees de discussió dedicades a qüestions literàries, sovint centrades en autors o textos particulars. Hi ha revistes literàries en format web que publiquen articles i crítica literària —a tall d'exemple, podríem esmentar un magazín electrònic finlandès, *Kiiltomato*, la missió del qual és publicar crítiques de llibres que no reben gaire atenció per part dels mitjans dominants.⁴ Finalment, i no per això menys important, hem de tenir present la florida de *web logs* o blocs literaris. Els blocs ofereixen una oportunitat per al diàleg literari en el peculiar escenari temporal de l'escriptura de blocs, en què la publicació és instantània (després de prémer *Publica*, el text es publica immediatament i es posa a disposició dels lectors en línia) i és possible una comunicació i un debat gairebé a temps real. Com que els articles es mantenen en un arxiu, pot continuar una certa discussió durant un període llarg de temps i atraure comentaris al cap d'un bon temps després de l'aparició inicial. Així, doncs, el bloc literari és un cas de comunicació asíncrona que de tant en tant s'acosta a la comunicació a temps real. En els blocs literaris el discurs sovint és assagístic o «poètic», en contrast clar amb el discurs web orientat a la informació. Tant els blocs literaris com els fòrums de discussió tenen un enorme potencial per a la pedagogia de la literatura, ja que permeten

4. Podríem esmentar aquí el cas de Sven Birkerts, un notable crític i editor literari, autor de l'influent llibre *The Gutenberg Elegies* (1994), el qual lamentava l'eradicació dels valors literaris tradicionals causats per la superficialitat de la comunicació en els mitjans en xarxa. Al cap de pocs anys, l'autor es va vendre l'ànima, per dir-ho d'alguna manera, ja que va començar a treballar per al complement en línia d'una revista literària, *AGNI Online*, i va publicar un editorial, que convidava a la reflexió, sobre com el seu punt de vista havia canviat des de la publicació de *The Gutenberg Elegies* (Birkerts, 2003).

[www1] The Text-Arc (www.textarc.org).

